

In the article the aspects of the formation of the linguistic personality of primary school students are considered, linguistic conditions of formation of speech culture and mastery of speech means of junior pupils; outlined ways and ways of improving their communicative activities and improving the teacher's practical readiness for work with children. New trends in school linguistic education include strengthening the practical orientation of the process of mastering the native language, the subordination of work to the linguistic theory to the interests of speech development of students. Formation of a nationally conscious, spiritually rich linguistic personality is the main task of a modern general education school and one of the priority directions of linguistic education. The proper level of communicative competence of students consists of many factors – the perfect development of their abilities and skills is communicatively justifiable to use the linguistic means of all levels of the Ukrainian language, the semantic and stylistic skills of the communicants, knowledge of all the components of the situation of communication. Consequently, work is being done on the formation of the Ukrainian language culture starting from the elementary level of the secondary school, since the acquired linguistic knowledge and speech skills at the junior school age become the basis for communicative perfection and broadcasting standards. In view of this, the purpose of the school language course is to ensure that the students' language competence is properly maintained, which is one of the most important conditions for their successful socialization.

Key words: language culture, speech culture, communicative-speech skills, literary norms, pedagogical activity, pedagogical skill, professional activity, grammatical correctness, linguistic personality, coherent speech.

Отримано: 11.09.2018 р.

УДК 811.161.2'367.622«20»Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.99-103

Л. М. Марчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПОНЯТТЯ ФЕМІННОСТІ (за Іваном Огієнком) ТА СТАНОВЛЕННЯ ФЕМІНІТИВІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено проблеми функціонування фемінітивів у сучасній українській мові (публіцистичний та художній стилі), наведено приклади творення фемінітивів, з'ясовано причини появи лексичних лагун.

Ключові слова: феміністичність, фемінітиви, лексичні лагуни, пейоративне забарвлення, оцінка.

Активний розвиток сучасного феміністичного руху спричинив збільшення частки жінок як у політичному, так і суспільному житті. Проте з'явилися лексичні лагуни, а саме: відсутність жіночого роду для назв багатьох професій. Таким чином, перед українськими мовознавцями постало питання дослідження становлення жіночих номінацій та віднайдення способів утворення фемінітивів в українській мові.

Дослідження українських слів-фемінітивів було предметом зацікавленості С.П. Бевзенка [3], Л.Л. Гуменецької [6], І.І. Ковалика [9], С.П. Самійленка [12] та ін. М.П. Брус стверджує, що «з появою перших писемних творів в українській мові XI-XV ст. виразно окреслилася досить велика підсистема апелювативів-назв жінок зі складним розмаїттям лексико-семантичних, словотвірних і функціональних особливостей. Багатство її стало витвором мовних і позамовних

процесів доісторичної та державотворчої доби і створило міцне підґрунтя для подальшого розвитку фемінітивної підсистеми української мови» [4]. У статті зазначається, що з урахуванням значень фемінітивів слід виділити назви жінок за спорідненням і свояцтвом, назви жінок за діяльністю, назви жінок за соціальним станом, назви жінок за церковно-релігійними ознаками, назви жінок за вчинками і поведінкою, назви жінок за національністю, назви жінок за сімейним станом, назви жінок за стосунками, назви жінок за характером і внутрішніми якостями, назви жінок за віком, назви жінок узагалі [4].

Сучасний стан жіночих номінацій став предметом студій А.М. Архангельської, А.П. Загнітка, С.П. Семенюк [1, 2, 8, 13] та інших мовознавців.

Окремі зауваги щодо вживання назв професій для жінок висловлював Іван Огієнко [11]. У праці «Наша літературна мова» І. Огієнко описував фемінітність української мови, яка полягає у вживанні іменників у жіночому роді, та наголошував на русифікації, яка спричинила появу чоловічого роду в тих українських іменниках, які до того часу були жіночого роду, або вживалися у формі як чоловічого, так і жіночого роду. Також наголошує на «правному стані» жінки. «Історія становища жінки показує, що вона дуже довгий час була в тяжкому безправному стані. З найдавнішого часу вона волі не мала, була ніби річчю свого чоловіка-власника, тому й «віддавалася» йому. Тяжкий стан жінки був на сході, але не легшим він був і на католицькому заході. Напр., ще року 1690-го у Франкфурті вийшла книжка латинською мовою «Жінка – не людина». Року 1753-го в Ляйпцігу вийшла книжка німецькою мовою: «Цікаві докази, що жінка не належить до людського роду». І в усіх народів світу тяжкий неправний стан жінки відбивався й на їхніх мовах. Досить виразно бачимо це і в мові українській» [11, с.284].

У сучасному художньому та публіцистичному стилі української мови активізувався процес творення фемінітивів. Наведемо приклади:

1. Найпродуктивнішим, позаяк за допомогою нього твориться більшість фемінітивів, є суфікс –к-: «...вона говорить не лише до товаришки, а й до уявної аудиторії, яка все те має ковтати» (О. Забужко, с.70); «Абсолютно справедливо, коли не з третіх!» – аж надто палко підхоплює інтерв'юєрка, і обидві знов сміються, цим разом недобре, з дружнім зlostивим викликом, за яким впізнається багаторічна ансамблева зіграність поглядів і претензій на адресу своєї країни» (О. Забужко, 68); «Мізансцена виглядає так (дуже симпатично!): дві жінки, блондинка і брюнетка, за столиком літньої кав'ярні в Хрецаціцькому Пасажі...» (О. Забужко, 67). Особливо багато прикладів фемінітивів на визначення суспільного статусу жінки: *прем'єрка, депутатка, доцентка, міністерка, професорка*. «За кермом сиділа водійка, яка непривітно зреагувала на появу патрульних» (Інтернет-газета «Галичина», 05.2018). Проте досить часто натрапляємо на непослідовність уживання таких іменників, напр.: «Бог і Слово – про це в інтерв'ю з *лікаркою* і поетом *Олесею Кіхтяк*» (Анонс до Слова Просвіти, №40, 04 жовтня 2016 р.), логічно, що мали б поєднуватися два фемінітиви – лікарка й поетеса або поетка, проте масмо фемінітив + маскулінатив.
2. Суфікс –иц-, який додається до чоловічої основи на –ник, –ець: «...на відміну від своє *співрозмовниці*...» (О. Забужко, 70) (пор.: *співрозмовник / співрозмовниця*); «...ніби тому, що така *трудівниця*, а бабина *ледащиця*, але, може, бабина дочка просто не навчена – якби ми це сьогодні сказали, соціально адаптованої поведінки?» (О. Забужко, 71). У засобах масової інформації досить часто натрапляємо на фемінітив речниця (*співзасновниця, переможниця*).

3. Суфікс –ес- додається до іншомовної основи – *баронеса, критикеса*. Це найменш продуктивний суфікс у творенні фемінітивів.
4. Суфікс -ин-, набуває продуктивності в українській мові: *мисткиня, кравчиня, філологіня, шефіння* тощо.

М.О. Вакуленко вважає, що «в офіційних назвах ступенів, звань, посад і професій слід зберігати форму загального роду (яка здебільшого збігається з формою чоловічого роду), уникаючи фемінітивів: професор, доцент, викладач, академік, магістр, бакалавр, кандидат, доктор, математик, фізик, філолог, спеціаліст, редактор, заступник, співробітник, кореспондент, продавець, експерт, президент, посол, депутат, міністр, мер, директор, бухгалтер тощо. Це підкреслює те, що жінки здобувають ступінь, звання, посаду чи професію саме завдяки своїм професійним якостям. Крім того, варто пам'ятати й про права осіб невизначеної статі (для таких людей в Австралії та Німеччині навіть запровадили відповідну графу в паспорті). У цьому контексті вживання іменників загального роду є також найбільш адекватним рішенням» [5].

Заряна Лисиця у статті «Депутатка» чи «жінка-депутат». Що обирають наші ЗМІ?» (Детектор-медіа, 16 березня 2016) пише: *«На превеликий жаль, смілив(и) цем серед ЗМІ виявився лише один телеканал – СТБ. Саме там у рамках програми «Вікна новини» можна найчастіше почути гендерно-чутливу мову. Телеканал був новатором і в часи нацистського затвердження нового правопису української мови, став першим і, здається, єдиним, хто використовував нову українську граматику. У пам'яті найміцніше засіло вилучення літери «ф». Слова з «ф» змінювалися на «притаманні прадавній українській мові»: «Афіни – Атини», «ефір – етер».*

Deutsche Welle українською потішила: фемінітиви вживаються часто, хоч і не завжди. Будучи впевненою в новаторстві та профеміністичній спрямованості «Громадського радіо», я була децю розчарована сайтом. Наймення «депутатка» в заголовку змінилось на «жінки-депутати» в першому ж реченні статті, а далі – «повідомила прес-секретар» та інші. Крім вищезгаданих, є також кілька ЗМІ, мова яких більш-менш гендерно-врівноважена. Серед таких – «Радіо Свобода», «Українська правда», MediaSapiens, регіональний телеканал ОТБ (Харків). Проте лінгвістична ліберальність цих видань не видається мені частиною редакційної політики, оскільки не є послідовною і обов'язковою. Швидше, це ініціатива журналісток та редакторок «на місцях» [10]. Тому зазначаємо непослідовність у вживанні фемінітивів.

Наприклад: *«Поліціянтку відсторонили від виконання обов'язків на час розслідування»* (ЗІК: https://zik.ua/zmi/bbc/2018/09/07/news-45452818_96279); *«Співробітниця поліції в Далласі, штат Техас, помилилася квартирою і застрелила чоловіка, думаючи, що він вдерся до неї додому»* (<https://www.bbc.com/ukrainian/news-45452818>); *«Дівчина-коп також розповіла журналістам трохи про себе і про те, чому вирішила стати поліцейським»* (https://antikor.com.ua/articles/51202-barbikop_ekskljuzivne_intervju_z_najvidomishoju_politsijantkoju_krajini_video). Також зазначаємо пейоративне забарвлення заголовків статей про поліціянток, що накладає негативну оцінку і на фемінітив:

Сумську поліціянтку судитимуть за насильство;

У Києві дідусь побив поліціянтку;

У Запоріжжі поліціянтка побила людину;

Ментівське беззаконня: поліціянтка побила чоловіка...;

У Краматорську поліціянтка на смерть збила подругу.

І це лише ті заголовки, які були знайдені в Інтернеті після введення в пошукову систему слова *поліціянтка*. Це ще раз доводить усталений в суспільстві

стві стереотип щодо жіночої та чоловічої професії. Якщо жінка посягає на чоловічу професію, то їй не прощають жодної помилки.

Досить частотним у ЗМІ є фемінітив «директорка», і це можемо пояснити тим, що він є і в Словнику української мови [14, 2, с.282]. Проте «директорка» поступово починає функціонувати і в офіційно-діловому стилі (сайт Верховної Ради). Також нагромаджуємо на фемінітив «начальниця» у словосполученнях: *начальниця митниці, начальниця поїзду, начальниця ДУ* тощо, що вказує на те, що жінка займає керівні посади в багатьох сферах економічного життя України. Крім цього, у текстах ЗМІ вибудовується синонімічний ряд до фемінітиву «начальниця»: «керівниця», «чиновниця».

Активно репрезентований у ЗМІ фемінітив «редакторка», «волонтерка», поняття жінки в армії репрезентовано як «жінка-воїн» і «жінка-воїниця», «воячка», «амазонка», «легіоністка», «захисниця».

Також важливе і питання зміни прізвища жінки після весілля. І. Огієнко писав: «Виходячи заміж, жінка втрачає своє родове прізвище, бо єднається з новим родом, родом свого чоловіка і приймає його прізвище, стає по чоловікові –ова: Шеченкова, Столяренкова і т. ін. До заміжжя панна зветься за батьком: Шеченківна, Столяренківна» [11, с.284]. На сьогодні біля половини наречених беруть прізвище чоловіка, інколи навпаки. Це свідчить про те, що жінка хоче зберегти ім'я та традиції сім'ї. Крім того, прізвище має сталу форму, тому лише закінчення може вказувати на відповідність його жінці чи чоловікові.

Таким чином, аналізуючи вживання фемінітивів у сучасній українській мові, констатуємо пошкваллення їх функціонування в публіцистичному та художньому стилях. Проте спостерігаємо такі явища, як лексичні лакуни в найменуваннях жіночих професій та гендерну (морфологічну й семантичну асиметрію), що пояснюємо ситуативно-прагматичними завданнями підкреслення соціального статусу через вживання чоловічого роду.

Список використаних джерел:

1. Архангельська А. Систематизований покажчик слововживань неологізмів-фемінітивів в українському мовленні кінця ХХ – початку ХХІ століть. *Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах*. Рівне : Оломоуць, 2011. С. 188-243.
2. Архангельська А.М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство*. 2013. № 6. С. 27-40.
3. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни і словотвору. Ужгород : Закарпатське обласне в-во, 1960. 416с.
4. Брус М.П. Фемінітиви в українській мові XI-XV століття. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/2237.pdf>.
5. Вакуленко М.О. Декілька зауваг щодо фемінітивів в українській мові. *Наукометрія і видавнича справа*. URL: http://ftp.nas.gov.ua/akademperiodyka/Downloads/Visnyk_NANU/downloads/2018/PDF_Visn_1_2018/Visn_1-2018+12_Vakulenko.pdf.
6. Гумецька Л.Л. Нарис словотвірної системи української актової мови XIV-XV ст. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. 298 с.
7. Забужко О. Музей покинутих секретів. Київ : Факт, 2010. 830 с.
8. Загітко А.О. Корелятивність іменників – назв осіб чоловічого і жіночого роду. *Українське мовознавство*. Київ : Вища шк. 1987. № 14. С. 67-74.
9. Ковалик І.І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Питання українського мовознавства*. Львів : Вид-во Львівського університету, 1962. Кн. 5. С. 3-34.

10. Лисиця Заряна. «Депутатка» чи «жінка-депутат». Що обирають наші ЗМІ? URL: <https://detector.media/infospace/article/113571/2016-03-16-deputatka-chi-zhinka-deputat-shcho-obirayut-nashi-zmi>.
11. Огієнко І. Наша літературна мова. Київ : Наша наука і культура, 2011. 356 с.
12. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. Київ : Рад. школа, 1964. Ч. I. 34 с.
13. Семенюк С.П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Укр. мова». Запоріжжя, 2000. 19 с.
14. Словник української мови в 11-ти томах. 1971. Т. 2. С. 282.

The active development of the modern feminist movement has led to an increase in the proportion of women in both political and public life. However, there were lexical gaps, namely: the absence of a female race for the names of many professions. Thus, the question of the formation of women's nominations and finding ways of feminist education in the Ukrainian language arose before Ukrainian linguists.

The article states that taking into account the values of feminists it is necessary to allocate the names of women for kinship and idleness, the names of women by activity, the names of women by social status, the names of women by religious and religious characteristics, the names of women for acts and behavior, the names of women by nationality, names women in marital status, names of women in relationships, names of women by character and internal qualities, names of women by age, names of women in general.

Some comments on the use of the names of occupations for women were expressed by Ivan Ohiienko. In the work «Our Literary Language», I. Ohiienko described the femininity of the Ukrainian language, which consists in the use of nouns in the feminine, and emphasized the Russification, which led to the emergence of the male gender in those Ukrainian nouns that until that time were feminine, or were used in the form of both male and female. It also emphasizes the «rightful condition» of women.

In the article the problems of functioning of feminists in the modern Ukrainian language (journalistic and artistic styles) are investigated, examples of creation of feminist are given, the reasons for the appearance of lexical gaps are revealed.

Key words: femininity, femininities, lexical gaps, pejorative coloring, estimation.

Отримано: 14.09.2018 р.